

Sociologie v SSSR

Z ruského originálu přeložily J. Bauerová a J. Oborská. Nakladatelství Svoboda, Praha 1967. Edice „Sociologická knižnice“, s. 218.

Významné etapy v rozvoji věd jsou vždy spjaty s řešením základních otázek metodologických. Sovětská marxistická sociologie věnuje v posledních letech mimořádnou pozornost rozpracovávání metod a metodologie sociologických výzkumů, aby našla cestu, jak překlenout subjektivismus a empirismus i celkové zabrzdnění vývoje marxistické ideologie jako vědy, vyplývající z nesprávných předpokladů ideologických. Nesporný vliv na změnu zásadního hlediska na použitelnost kvantitativních metod ve společenských vědách měl rozvoj kybernetiky jako nového vědního oboru, heuristická hodnota pokusů o matematické modely struktur a funkcionálních vztahů a řešení problémů stále zdokonalované techniky počítačích strojů.

Svědectvím zásadních změn v pohledu na význam a metodologii sociologických výzkumů v Sovětském svazu byl sborník *Kvantitativní metody v sociologických výzkumech* (Količestvennyje metody v sociologičeskych issledovanijach), který vyšel v Novosibirsku v roce 1964. Nevelký náklad tohoto vydání byl rozebrán během jednoho měsíce a poptávka nebyla uspokojena. Proto Akademie věd SSSR v Moskvě sborník doplnila dalšími statemi a přepracovaný vydala v roce 1966 znovu nákladem 5700 výtisků pod názvem *Kvantitativní metody v sociologii* (Količestvennyje metody v sociologii).

Nyní se nám dostává v českém překladu výběr statí z dalšího dvoudílného sborníku, který byl vydán v roce 1965 v Moskvě pod názvem *Sociologie v SSSR*. I toto dílo přesvědčí čtenáře o tom, že teprve obecná metodologie dialektického a historického materialismu poskytuje pevný základ a východisko při řešení těch metodologických otázek, které je třeba vytvářet a rozvíjet z hledisek marxistické sociologie a nelze je nekriticky přejímat ze sociologie buržoazní.

Vybraných deset statí týkajících se vesměs metodologie sociálních výzkumů ukazuje charakteristický rys současné etapy rozvoje sovětské sociologie, zaměřené k objektivnímu výzkumu složitějších jevů a procesů sociálního života sovětské společnosti.

První stať *Metoda vysvětlení v sociologii* (autoři A. M. Andrejevová, J. P. Nikitin) je celou svou povahou filosofickým krédem dnešní sovětské sociologie, zdůrazňující pozitivistický charakter metodologie buržoazní empirické sociologie, v níž sociologické

vysvětlení neliší se od prostého popisu ztrácí svou gnoseologickou podstatu. Avšak ani sovětská sociologie se nazývá empirického zjišťování dat o sociálních jevech, jejich význam však spatřuje nikoliv ve faktech samotných, ale v jejich vysvětlení. „Ve vědeckém sociologickém výzkumu nejenže není empirický stupeň poznání v rozporu s teorií, ale naopak, nutně v sobě zahrnuje její využití. Bez tohoto využití je empirické poznání principiálně nemožné,“ uvádějí autoři na s. 18. S těmito a celou řadou dalších tvrzení a závěrů bezvýhradně souhlasíme.

Vemí zajímavý a poučný je pro nás výklad stanoviska autorů k otázce, zda je v metodě sociologie možná unifikace s logikou přírodních věd. Po rozboru této otázky docházejí autoři k závěru, že specifická vysvětlení sociologických faktů je jen relativní. Proto je možné vytvořit obecnou teorii a obecný model vysvětlení jak pro přírodní vědy, tak i pro sociologii (s. 22). Totéž platí v obecných rysech i pro vysvětlení zákonů (s. 25).

Ve druhé stať *Struktura dynamických procesů* (autor B. A. Grušin) jsou rozvedeny systémy vztahů v myšlení a některé typy „elementárních procesů“, tj. procesů vývoje jednotlivých složek systému, jak jsou uplatňovány v politické ekonomii; příklady volí autor převážně z Marxova *Kapitálu*.

Mezi pro nás nejužitečnější kapitoly sborníku patří kapitola třetí — *Metodologické problémy výzkumu objektů, které tvoří systémy* (V. N. Sadovskij). Autor hned v úvodu kapitoly upozorňuje, že spolu s pokračující diferenciací a integrací poznatků a se stále širším pronikáním matematických a logických metod i do společenských věd patří systémový (strukturní) přístup k vědeckému řešení problémů k základním zvláštěm vědy našeho století a zjišťuje (s. 44), že problémy metodologie výzkumu systémů a struktur se staly předmětem soustředěné pozornosti filosofů-marxistů teprve v posledních šesti až osmi letech. Na potvrzení této konstatace můžeme uvést shodu názorů autora této stať s naším sociologem-filosofem prof. dr. J. L. Fischerem, který rovněž dochází k zjištění, že pojem „struktura“ se dnes stává jedním z hlavních ústředních pojmů ve všech vědách, nyní i v sociologii (J. L. Fischer, *Qualität, Funktion und Struktur. Eine wissenschaftliche Untersuchung*. Zeitschrift Vitalstoffe-Zivilisations-krankheiten, Hannover 1/67).

Pro rozvíjení marxistické sociologie a pro interpretaci sociálních jevů má systémová analýza, která směřuje k objasnění celého komplexu vztahů vzájemně se ovlivňujících

(ne toliko izolovaných vztahů jednotlivých) zcela mimořádnou důležitost, neboť ona je zvláštní formou konkretizace dialektického materialistického světového názoru. Proto zvlášť cenné jsou pro naši sociologii způsoby myšlení systémové analýzy, jak je autor podrobně rozvádí (sociologická definice vztahů mezi prvky, charakteristika systémů a systémových předmětů, rozlišení objektů a předmětů výzkumu) a ukázky specifických postupů (s. 63 a 64), které bude nyní třeba i v naší sociologii dále rozpracovávat. Jde nesporně o nejpodstatnější studii celého sborníku, která by měla být zvláště našimi vědeckými aspiranty a mladými teoretiky podrobně prostudována a dále rozvíjena.

Čtvrtá stať *Sociální modely* (autor P. P. Maslov) pojednává o dynamických modelech, strukturních modelech a modelech vzájemných závislostí a ukazuje jejich matematické zpracování buď z hlediska vnitřní struktury objektu (strukturní analogie), nebo ve smyslu popisu funkcí objektu (funkcionální analogie).

V páté stati *Metodika výzkumu životní úrovně pracujících* se autor (S. J. Pisarev) zabývá vlivem jednotlivých faktorů ve sféře materiální výroby i v oblasti „duchovní výroby“ na životní úroveň pracujících v Sovětském svazu.

Šestá stať *Sociologie a statistika* (autor V. S. Němčinov) zavádí pojem „společenská statistika“, jejímž náležitým uplatněním můžeme zkoumat nejen statiku (úroveň a strukturu), ale i dynamiku (tempo) změn jevů společenského života; společenská statistika rozpracovává ovšem svoje metody, jež se liší od metod matematické statistiky. Autor zdůrazňuje, že kvantitativní stránka hromadných společenských jevů a procesů může být poznána a zkoumána jen na základě využití principů a metod statistické vědy (s. 112) a dokládá: „Když V. I. Lenin zkoumal během první světové války význam a úlohu národních hnutí, začal ve své nedokončené práci *Statistika a sociologie* výzkum statistikou, protože pokládal za nutné vycházet ze souhrnu přesných a bezesporných faktů“.

Z marxistického hlediska je podstatné, že statistika vždy odráží kvantitativní stránku společenských jevů v jejím nerozlučném spojení se stránkou kvalitativní; proto ignorování kvalitativní podstaty sociálních jevů vede v řadě případů k nesprávnému používání matematických metod při sociologickém výzkumu. Uznávám přitom, že celou složitost sociálních jevů a jejich specifiku nemůžeme obsáhnout jen prostřednictvím matematických vzorců (s. 114), ale přesto právě tato složitost vyžaduje rozpracovat nové metody matematické analýzy tak, aby v plné míře odpovídaly složitým podmínkám společensko-ekonomických procesů plánovitě socialistické společnosti, jak autor v závěru své stati správně vyzývá matematizující sociology. Vždyť například v sociologii osobnosti závislost sociálních jevů a činitelů je tak složitá, že ji nelze často ani postřehnout, natož dokázat pouhou abstrakcí.

Výzkumu společenské osobnosti je věnována sedmá stať sborníku *Osobnost a sociální hodnoty* (V. B. Olšanskij). Autor po

několik měsíců pracoval jako skrytý pozorovatel na výrobním úseku moskevského Závodu Vladimíra Iljiče, kde se výzkum konal, takže výsledky jeho zjištění mají průkaznou hodnotu.

Značně obsáhlá a metodicky velmi důkladně zpracovaná studie přichází ve svém závěru (s. 168) k zjištění, že jako důsledek dialektického vztahu mezi individuálním a společenským vědomím jednotlivce, jako výsledek osobního vzájemného působení lidí v sociálně psychologických skupinách existuje jednotlivcovo „skupinové vědomí“, jehož podstatnými prvky jsou hodnoty, cíle a normy chování členů daného kolektivu, což má velký praktický význam.

Osmá stať *Vztah k práci a hodnotové orientace osobnosti* (autoři A. G. Zdravomyslov, V. A. Jadov) považuje hodnotové orientace (zaměření, potřeba, zájem) za hluboce ustálené stránky individuálního vědomí, zatímco motivy jsou toliko dočasnými nestabilními stavy, které jsou vždy spojeny s momentální reakcí na životní situaci. Protože existence ustálených hodnotových orientací charakterizuje *zralost člověka*, zkoumají autoři vliv hodnotových orientací osobnosti na vztah k práci u pracujících mládeže, aby z výsledků výzkumu vyvodili účinné zaměření výchovy mládeže ke komunistickému vztahu k práci.

Autoři deváté stati *Mimopracovní čas a jeho využívání* (G. V. Osipov, S. F. Frolov) vypracovali metodu kvantitativního vyšetření struktury „časových výdajů“, jejich hodnocení a srovnávání se zřetelem k věku, pohlaví, vzdělání, povolání a ostatním faktorům lidské osobnosti, kterou ověřili na 2682 časových snímcích doplněných více než 550 speciálně zaměřenými interviewy. Výsledný matematický model „časových výdajů“ v příslušné sociální skupině (s. 199) přináší zcela jiný pohled na způsob interpretace výsledků, než je dosud obvyklý v naší sociologii. Považují za velmi účelné prověřit tento model i československými sociologickými výzkumy mimopracovního času. Přispělo by to i k vysvětlení některých nejasných míst.

Právě tak poslední — desátá stať — *Volný čas pracujících a jeho výzkum s použitím statistických metod* (autor G. T. Žuravlov) je vhodnou ukázkou, jak lze správně uplatnit matematické metody v sociologickém výzkumu. Použitím variační analýzy empirických údajů a regresní analýzy poskytuje studie hlubší představu a jasnější obraz o volném čase a o jeho rozdělení a proměnlivosti u jednotlivých kategorií pracujících. Příčiny této proměnlivosti můžeme však odhalit jen pomocí adekvátních metod sociologického vysvětlení.

Kdybychom měli vcelku zhodnotit přínos sborníku *Sociologie v SSSR* pro naši sociologii, vyjádřili bychom jej nejvýstižněji vědeckým uspokojením nad informacemi o dnešním vývoji sociologie v Sovětském svazu, kladným oceněním pomoci při řešení metodologických otázek marxistické sociologie v Československu, vysokým uznáním podnětnosti myšlenek a bohatosti příkladů, které sborník přináší a jichž nemáme nikdy dostatek.

František Kahuda